

*І. В. Кривов'язюк,
к. е. н., професор, професор кафедри економіки та підприємництва,
Луцький національний технічний університет*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ІІІ ТИСЯЧОЛІТТЯ

У статті проаналізовано динаміку промислового виробництва підприємств України у докризовий, кризовий та післякризовий періоди на початку третього тисячоліття. Визначено чинники посткризового економічного зростання. Розкрито напрямки структурної модернізації промисловості України. Запропоновано заходи стратегічного характеру для підвищення стійкості підприємств промислового комплексу України.

The dynamics of Ukraine's industrial enterprises in the pre-crisis, crisis and post-crisis periods at the beginning of the third millennium are analyzed in the article. The factors of post-crisis growth are defined. The structural modernization's directions of Ukraine's industry are revealed. The strategic measures to improve stability of the industrial enterprises of Ukraine are offered.

Ключові слова: промисловий комплекс, розвиток, модернізація, чинники зростання, економічна стійкість.

ВСТУП

Від промислового комплексу сьогодні безпосередньо залежить стан усієї економіки країни. Динаміка ринку промислової продукції України, а також показників господарської діяльності промислових підприємств свідчить про наявність негативних тенденцій.

Наявний потужний інтелектуально-технологічний потенціал, зосереджений підприємствами у промисловості, формує для України перспективи створення конкурентоспроможного промислового комплексу, здатного утвердити її як високотехнологічну державу. Нині склалась модель експортноорієнтованого адаптивного розвитку промисловості, яка характеризується переважанням слабкодиферсифікованого та водночас низькотехнологічного виробництва й спонукає країну пристосовуватись до потреб світового ринку в межах наявних внутрішніх можливостей та поточних конкурентних переваг. Ефективність такої моделі ставиться під сумнів надмірною прив'язкою до світової кон'юнктури та відсутністю механізмів протистояння негативним зовнішнім впливам [1, с. 91], що здатні порушити стійкість післякризового відновлення. Сучасні тенденції щодо розгортання фінансово-боргової кризи у країнах Європи вже негативно позначились на кон'юктурі світового ринку і можуть призвести до скорочення попиту на основну експортну продукцію України.

Розробка напрямків подальшого розвитку промислового комплексу України вимагає детального аналізу динаміки промислового виробництва у різні періоди функціонування економіки, уточнення чинників і викликів, що вплинули на показники росту чи занепаду промисловості.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою дослідження є розкриття ключових моментів, що характеризують розвиток промислового комплексу України. Здійснюючи дане дослідження, ми переслідували наступні цілі:

— проаналізувати динаміку промислового виробництва підприємств України в докризовий, кризовий та післякризовий періоди на початку третього тисячоліття;

— розглянути чинники посткризового економічного зростання;

— визначити напрямки структурної модернізації промисловості України;

— запропонувати основні заходи стратегічного характеру для підвищення стійкості підприємств промислового комплексу України.

Дослідження передбачає комплексне використання методів порівняльного аналізу та узагальнення, системного підходу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Відновлення промисловості та створення передумов для забезпечення довгострокового економічного зростання можливе лише на основі виконання завдання формування сучасних механізмів промислової політики, які дозволять модернізувати структуру промисловості на засадах підвищення частки виробництва товарів із високою доданою вартістю, насамперед, високотехнологічних, нарощування їх експорту, розвитку внутрішнього ринку збуту, забезпечення припливу інвестицій у виробничий сектор економіки, налагодження виробництва продукції, здатної ефективно конкурувати з продукцією іноземного виробництва, підвищення енергоресурсної ефективності виробництв, утворення замкнених циклів виробництва [2, с. 123]. Це, у свою чергу, можливе лише за умов своєчасної та повної діагностики стану промислових підприємств усіх видів економічної діяльності, задля виявлення можливих резервів виходу з кризового стану, в якому опинились підприємства.

Завдання ж промислової політики в Україні має полагати у структурно-технологічній модернізації промислового комплексу та переході до вищих технологічних укладів. Промислова політика має стати дієвим інструментом економічних реформ та механізмом, що забезпечить післякризове відновлення на якісній основі, нарощування потенціалу промислового виробництва як основи економічного зростання у довгостроковому періоді [3, с. 3].

Прослідкуємо динаміку промислового виробництва, використовуючи дані табл. 1 і 2. Слід відмітити, що найбільші обсяги реалізованої промислової продукції

Таблиця 1. Обсяги реалізованої промислової продукції підприємствами України за 2001—2011 роки [4]

Вид економічної діяльності промислових підприємств України	2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008		2009		2010		2011	
	млн грн.	У% до підсумку	млн грн.	У% до підсумку	млн грн.	У% до підсумку	млн грн.	У% до підсумку	млн грн.	У% до підсумку	млн грн.	У% до підсумку	млн грн.	У% до підсумку	млн грн.	У% до підсумку	млн грн.	У% до підсумку	млн грн.	У% до підсумку	млн грн.	У% до підсумку
Промисловість	210842,7	100	229634,4	100	289117,3	100	400757,1	100	468522,6	100	551729,0	100	717076,7	100	917015,5	100	806550,6	100	1065108	100	1329286,3	100
Добування промислових продуктів	20549,0	9,7	19642,2	8,5	22127,4	7,7	29059,0	7,3	38867,1	8,3	45077,4	8,2	56348,6	7,9	85755,4	9,3	67242,6	8,3	106033,7	10,0	146633,2	11,0
Добування паливно-енергетичних енергетичних корисних копалин	13674,6	6,5	12489,8	5,4	13525,9	4,7	17096,9	4,3	21369,5	4,6	26832,1	4,9	29628,3	4,2	42777,8	4,6	36389,9	4,5	52651,9	4,9	74335,0	5,6
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	6874,4	3,2	7152,4	3,1	8601,5	3,0	11962,1	3,0	17407,6	3,7	18245,3	3,3	26720,3	3,7	42977,6	4,7	30852,7	3,8	54281,8	5,1	72498,2	5,4
Легка промисловість	138042,9	65,5	155409,9	67,7	207908,3	71,9	306267,9	76,4	355079,9	75,8	405466,3	73,5	530162,7	73,9	668464,4	72,9	559266,5	69,4	736544,1	68,6	881151,1	66,3
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	34905,4	16,6	39160,3	17,1	49234,6	17,0	63387,4	15,8	76329,1	16,3	85822,0	15,5	109959,9	15,3	139802,4	15,2	159550,1	19,8	192154,1	18,0	220244,3	16,6
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	3049,1	1,4	3208,2	1,4	3803,2	1,3	4668,4	1,2	5014,2	1,1	6127,7	1,1	7034,1	1,0	8201,5	0,9	7511,9	0,9	8529,7	0,8	9991,8	0,7
Оброблення металів та виробництво металевих виробів	1426,0	0,7	1713,8	0,7	2264,1	0,8	2998,0	0,7	3719,4	0,8	4844,6	0,8	5796,4	0,8	6786,6	0,7	6357,3	0,8	7384,8	0,7	9511,8	0,7
Хімічна та нафтохімічна промисловість	5025,5	2,4	5713,0	2,5	7210,2	2,5	9888,0	2,5	11617,2	2,5	13490,6	2,4	16788,0	2,4	20539,3	2,2	22126,3	2,7	26004,0	2,4	28560,0	2,1
Виробництво інших металевих виробів	10226,3	4,9	15632,0	6,8	21371,8	7,4	36346,1	9,1	44030,0	9,4	43895,5	8,0	52527,7	7,3	66135,2	7,2	53746,4	6,7	73003,0	6,9	75502,9	5,7
Виробництво інших металевих виробів	12598,9	6,0	13297,6	5,8	18519,7	6,4	24948,7	6,2	30161,6	6,4	35249,7	6,4	43911,4	6,1	55576,4	6,1	48473,6	6,0	62303,9	5,9	88508,0	6,7
Виробництво інших металевих виробів	5710,3	2,7	6198,5	2,7	7653,1	2,6	10498,0	2,6	13530,1	2,9	18315,5	3,3	27464,5	3,8	34314,6	3,8	23987,4	3,0	27967,3	2,6	35198,6	2,7
Виробництво інших металевих виробів	38045,7	18,0	41859,5	18,2	57871,1	20,0	93410,7	23,3	103311,4	22,1	120660,5	21,9	157480,5	22,0	202034,6	22,0	141496,0	17,6	199001,3	18,8	241064,3	18,1
Виробництво інших металевих виробів	21523,1	10,2	24492,2	10,7	35133,1	12,2	53569,3	13,4	59608,1	12,7	68730,6	12,5	98339,9	13,7	121780,4	13,3	83833,0	10,6	116346,3	10,9	154185,9	11,6
Виробництво інших металевих виробів	52250,8	24,8	54552,3	23,8	59083,6	20,4	65430,2	16,3	74615,6	15,9	101185,3	18,3	130565,4	18,2	162813,7	17,8	180041,5	22,3	227620,4	21,4	301282,0	22,7

підприємствами України за 2001—2011 роки припадали на виробників харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (від 15,2% у 2008 році до 19,8% у 2009 році від загального обсягу реалізації), металургійні комбінати (від 17,6% у 2009 році до 23,3% у 2004 році), підприємства машинобудування (від 10,2% у 2001 році до 13,7% у 2007 році), підприємства, що відповідають за виробництво та розподілення електроенергії, газу та води (від 15,9% у 2005 році до 24,8% у 2001 році). Отже, певної сталої зміни за динамікою показників не помічаємо. Структурні зміни в реалізації продукції промисловими підприємствами є незначними.

Проаналізуємо динамізм процесів виробництва та реалізації промислової продукції у різні періоди функціонування економіки країни.

Щоправда, чітким висновком вважає той факт, що починаючи з 2007 року, дані показники перераховано згідно з міжнародними стандартами. Загалом по промисловості падіння виробництва продукції на підприємствах у період 2008—2009 років змінилось стагнацією виробництва у 2010—2011 роках. Відзначимо, що стабільне зростання не характерне для жодного виду економічної діяльності.

Виділимо наступні періоди в розвитку промислового виробництва:

2001—2003 рр. — економічне зростання;

2004—2007 рр. — докризовий період;

2008—2009 рр. — кризовий період;

2010—2011 рр. — післякризовий період або період стагнації виробництва.

У період економічного зростання спостерігаємо поступовий ріст обсягів виробленої та реалізованої продукції (у середньому щороку спостерігаємо зростання показників на рівні 12%), у найбільшій мірі це стосується машинобудування, целюлозно-паперового виробництва та видавничої діяльності, виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (впродовж аналізованого періоду обсяги виробництва промислової продукції за даними видами

Таблиця 2. Індекси промислової продукції, виробленої підприємствами України за 2001–2011 роки (відсотків до попереднього року) [5]

Види економічної діяльності промислових підприємств	2001 рік	2002 рік	2003 рік	2004 рік	2005 рік	2006 рік	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік
Промисловість	114,2	107,0	115,8	112,5	103,1	106,2	107,6	94,8	78,1	111,2	107,6
<i>Добуто му попередньо промисловість</i>	110,3	105,6	111,8	114,4	103,2	106,1	108,3	94,4	76,7	111,5	108,0
<i>Добуто промисловість</i>	103,3	102,3	105,5	104,1	104,4	105,8	102,6	95,7	89,4	103,7	107,2
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	104,8	99,2	103,6	101,9	103,1	103,3	97,4	100,3	94,3	96,9	108,4
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	100,2	107,7	109,1	107,6	105,7	109,5	109,6	90,1	82,8	114,3	105,7
Інші галузі добувної промисловості	-	-	-	-	-	-	124,2	90,3	63,5	112,0	122,4
Переробна промисловість	117,2	108,9	118,2	114,6	103,0	106,3	109,9	94,0	73,5	113,9	108,2
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	118,2	108,4	120,0	112,4	113,7	110,0	107,5	97,9	94,0	103,2	99,4
Легка промисловість	113,8	100,4	104,0	113,6	100,3	98,1	97,4	89,4	74,2	108,9	107,7
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	128,0	123,4	123,6	125,5	119,5	113,9	112,4	97,6	75,4	109,6	109,7
Целюлозно-паперове виробництво, виготовлення друкарської	118,2	108,4	125,7	125,9	112,7	110,3	111,6	100,1	81,3	102,8	99,1
Виробництво коксуючих продуктів нафтоперероблення	154,3	125,5	108,7	103,4	86,6	87,9	102,1	86,6	98,6	99,8	91,5
Хімічна та нафтохімічна промисловість	110,6	106,5	116,8	114,4	109,8	103,2	108,4	91,4	77,0	122,5	114,4
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	104,9	103,9	114,3	112,0	98,5	108,9	107,0	87,7	73,3	112,2	108,9
Машинобудування	118,8	111,3	135,8	128,0	107,1	111,8	119,0	100,3	55,1	136,1	117,2
Виробництво му ремонтів металевих елементів, латуні та вологи	102,6	101,1	104,7	98,9	102,9	106,7	102,3	98,2	88,9	109,5	105,3

Примітка: розрахунок індексів за 2001–2006 рр. здійснювався ланцюговим методом на підставі помісячних індексів, обчислених за даними підприємств про вартість виробленої продукції за місяць у порівняльних цінах.

економічної діяльності в середньому зростали більш як на 15% щороку).

У докризовий період обсяги реалізованої промислової продукції підприємствами України постійно зростали, окрім 2009 року, а зміна індексів промислової продукції, виробленої підприємствами, вказує на значне уповільнення темпів зростання виробництва (у середньому щороку спостерігаємо зростання показників лише на рівні 4,4%). Проте, таке уповільнення слабо позначається на целюлозно-паперовому виробництві та видавничій діяльності (середнє щорічне зростання на рівні 15%), виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (11%), машинобудуванні (9%), хімічній та нафтохімічній промисловості (8,5%).

У кризовому періоді відбулося значне падіння показників виробництва промислової продукції, яке склало в 2008 році 5,2%, а у 2009 році — 21,9%. Найменшою мірою постраждали такі види економічної діяльності, як видобування паливно-енергетичних корисних копалин (загальне падіння близько 5%), виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (близько 8%), виробництво та розподілення електроенергії, газу та води (12,9%), найбільшою мірою — металургійне виробництво (39%), машинобудування (близько 45%).

У період стагнації економіки відбувається поживлення економічних процесів (у середньому щороку спостерігаємо зростання показників на рівні 9%). Найшвидших темпів зростання в цей період досягли такі види промислової діяльності, як машинобудування (середнє щорічне зростання на рівні 26,5%), хімічна та нафтохімічна промисловість (18%), металургійне виробництво (10%).

Сировинна спрямованість структури виробництва, розрахована переважно на потреби експорту, зробила промисловість і економіку України в цілому залежними від кон'юнктури зовнішніх ринків, стримуючи при цьому розвиток внутрішнього ринку. Як особливості розвитку економіки України слід виділити деформовану структуру виробництва. У загальному обсязі переважає питома вага енерго- і матеріаломістких галузей (чорна та кольорова металургія, паливна промисловість та електроенергетика тощо) за вкрай низької частки наукомістких, експорторієнтованих та ресурсозберігаючих виробництв.

Основними чинниками посткризового економічного зростання (у період стагнації виробництва (додано автором) у 2011 р. були наступні [3, с. 5]:

- 1) сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура стимулювала зростання виробництва та експорту української промислової продукції;
- 2) активізація інвестиційних процесів в економіці, якій сприяло, зокрема покращення фінансових результатів діяльності промислових підприємств;
- 3) зростання споживчого попиту населення, зумовлене підвищенням доходів населення;
- 4) відновлення будівельних робіт.

Тенденції розвитку промисловості свідчать про незначне започаткування переходу до стадії економічного зростання і відновлення промислового потенціалу. Проте комплексною проблемою є недостатня конкурентоспроможність промисловості, що визнано однією з основних загроз національній безпеці держави.

Викликами посткризовому розвитку промисловості (у період стагнації виробництва) є наступні [3, с. 6]:

- 1) повільне вдосконалення відтворювальних пропорцій у промисловості, що негативно позначається на можливостях забезпечення зростання промислового виробництва та його ефективності, не сприяє удосконаленню пропорцій створення валової доданої вартості по секторах промисловості;
- 2) закріплення залежності економіки України від зовнішньої кон'юнктури одночасно з низькою адаптацією до нових викликів і суспільних потреб, що спричиняє поглиблення зовнішньоторговельних дисбалансів, посилює чутливість до цінових коливань і кризових явищ

на світових ринках, поглиблює структурні деформації економіки, закріплюючи за Україною роль постачальника сировини і напівфабрикатів, створює загрози макроекономічної стабільності країни у цілому;

3) низька частка наукоємних галузей з виробництва продукції поглибленої переробки та кінцевого споживання;

4) недостатнє використання можливостей вітчизняного виробництва високотехнологічної продукції для задоволення потреб внутрішнього ринку;

5) відсутність диверсифікованих організаційних форм виробництва не дозволяє налагодити міжгалузеву кооперацію як основу створення замкнених циклів виробництва, внутрішньогалузеві зв'язки для всебічної реалізації виробничого потенціалу галузей, заважає розширенню ринків реалізації промислової продукції, зменшує можливості регіонального та галузевого розвитку промисловості.

Такі виклики посткризовому розвитку промисловості вагомим чином зумовлені невизначеністю пріоритетів промислової політики, недостатністю важливих для відновлення економіки проектів розвитку промисловості та механізмів їх реалізації, що призводить до відтворення диспропорційної галузевої структури виробництва докризового періоду, недовикористання потенціалу окремих галузей промисловості, знижує ефективність зовнішньоторговельних відносин і негативно позначається на конкурентоспроможності та інвестиційній привабливості промислового комплексу в цілому.

ВИСНОВКИ

Розвиток промислового комплексу України супроводжують зміна пріоритетів у державній економічній політиці, світові глобальні економічні потрясіння, тотальна нестача фінансових ресурсів. Це суттєво та в негативному напрямі позначилося на перспективах розвитку промисловості.

Відповідно до основних положень Державної програми розвитку внутрішнього виробництва, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 року № 1130 основним завданням є відтворення вітчизняного промислового комплексу шляхом його структурної перебудови і масштабної системної модернізації виробництва відповідно до сучасних вимог науково-технічного прогресу та постіндустріального розвитку.

Саме тому напрямками структурної модернізації промисловості слід встановити:

- відновлення пропорційного розвитку національної економіки, забезпечення провідної ролі промисловості, повномасштабного розвитку внутрішнього ринку шляхом постачання вітчизняної техніки, технологій, сировини, проміжної та кінцевої продукції;

- нарощування експортного потенціалу, пріоритетний розвиток вітчизняних підприємств — експортерів продукції високого ступеня переробки та виробників імпортозамінної продукції;

- проведення кардинальної модернізації виробництва та розвиток наукоємних галузей, збереження та розвиток інтелектуального та науково-технічного потенціалу;

- забезпечення підвищення ефективності та конкурентоспроможності промисловості, зокрема її державного сектору;

- створення умов для виробництва інноваційної продукції у наукоємних галузях для утвердження міжнародного іміджу України;

- диверсифікація галузей промисловості, розширення номенклатури кінцевої продукції високої якості;

- запровадження постійного моніторингу внутрішнього ринку споживчих та інвестиційних товарів та розроблення плану заходів із розширення пропонування вітчизняних виробників на таких ринках;

- вдосконалення системи державної підтримки розвитку промисловості, зокрема на засадах державно-приватного партнерства, спрямованого на підвищення технічного рівня технологічних процесів;

- забезпечення програмного управління, розвитку інформаційного сектору для обслуговування промислових підприємств.

За таких умов модернізацію галузей промисловості, орієнтованих на кінцевого споживача, можливо провести високими темпами і забезпечити швидку окупність інвестицій з метою подальшого залучення капіталу на довгостроковий період для розвитку інших галузей.

Враховуючи перераховані вище особливості протікання економічних процесів, у промислового комплексу країни також доцільно реалізувати сукупність заходів стратегічного характеру для підвищення стійкості вітчизняних промислових підприємств у різних сферах діяльності:

- у сфері управління — розвиток методів проектного управління на базі комплексного обстеження економічного стану промислових підприємств, реалізація загальнонаціональних проектів дослідно-аналітичного спрямування, принципів селекційного програмно-цільового управління;

- у правовій сфері — удосконалення нормативно-правової бази з питань запровадження Методичних рекомендацій з економічної діагностики кризового стану промислових підприємств;

- у економічній сфері — реалізація розроблених на базі економічної діагностики промислових підприємств стратегічних орієнтирів з метою підвищення їх конкурентоспроможності, формування експортноорієнтованої моделі;

- у соціальній сфері — засобом реалізації базових економічних стратегій забезпечити створення нових робочих місць, умов відпочинку, соціальних гарантій робітникам промислових підприємств;

- у сфері розвитку інфраструктури — розвиток транспортної, енергетичної, інформаційної інфраструктури як структурної основи інноваційної підприємницької інфраструктури.

Реалізація комплексу поданих рекомендацій дозволить суттєво підвищити економічну стійкість вітчизняних промислових підприємств і промислового комплексу України загалом.

Література:

1. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / [Кіндзерський Ю.В., Якубовський М.М., Галиця І.О. та ін.]; за ред. канд. екон. Наук Ю.В. Кіндзерського / НАН України; Ін-т екон. та пронозов. — К., 2009. — С. 91.

2. Модернізація України — наш стратегічний вибір. Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. — Київ, 2011. — С. 123.

3. Промислова політика як чинник післякризового відновлення економіки України. — К.: НІСД, 2012. — 41 с.

4. Офіційні дані Державної служби статистики України про обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за 2001—2011 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

5. Офіційні дані Державної служби статистики України про індекси промислової продукції за 2001—2011 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

6. Кривов'язюк І.В. Проблеми економічного розвитку підприємств на сучасному етапі / І.В. Кривов'язюк // Опыт и проблемы социально-экономического развития предприятий, отраслей, комплексов: [монография]. Кн. 2. / под ред. В.В. Бондаренко. — Пермь: РИО ФГОУ ВПО "Пензенская ГСХА", 2009. — 396 с.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2012 р.